

TAKÁCS ZSUZSA

A megfosztás rítusa

Nagycsütörtök

Szokás megkérdezni költőket, hogy hogyan írnak verset? A legtöbben úgy, ahogyan Jób beszél az Úrhoz, gondolom. Mégsem hiszem azonban, hogy a költőnek istenhívőnek kell lennie ahhoz, hogy Jób módjára *de profundis* beszéljen. Panasza emberi helyzetéből, sérülékenységéből, szorongásából, sértett mivoltából következik. Weöres Sándor *Kazamatában* című rövid verse egy falusi kovácsról szól, aki kisleányát részegen agyonveri. Ahogyan a versbeli gyermek *gyilkosának panaszolja gyilkosát*, úgy panaszolja Istenének Istenét a költő. Ha Isten és a versbeli kovács személye nem hozható is párhuzamba, az emberi kiszolgáltatottság pozíciója igen.

Amikor az Istenfia halálának pillanatát kimerevítve visszalépünk a történelemben, újraéljük mi is az egykori hívők lelkiállapotát, akik a keresztrefeszítés tanúi voltak, benuházták őket, mert saját szemükkel látták, hogy meghal, akit Istennek vallottak. Ha pedig az örökkévalónak vélt Fiú halandó, a világ mégiscsak a Sátán birodalma, gondolták, és gondoljuk – velük együtt – mi is. Akkor eddigi jóra törekvésünk hiszékenységből született és nevetéses, s nem tartozunk többé a közösséghez. Akkor a vers sem része e párbeszédnek, nem életünk elbeszélése az isteni fülnek, hanem a kezünk eleresztését rögzítő monológ.

A letakart óra címen 2001-ben megjelent kötetben szereplő versem, *A megfosztás rítusa* szövegkísérlet – de melyik vers nem kísérlet csupán? A hit, a remény és a szeretet tagadásával, azok megvonásának katarzisa révén, az írás pillanatában képtelennek tetsző óhajt, e három alapfeltétel visszanyerését célozza meg. A megszólalás előtti és utáni csönd beszél a fenti sorokban. S ha így van, Krisztus kínszenvedésének, a Sátán általi megkísértésének átélése növeli értünk hozott áldozatának erejét. Versem a Krisztus halálát megelőző nagycsütörtöki szertartás sugallatáról, a gyermeki bizalomból

magában keveset őrző felnőtt elhagyatottságáról szól. Veszélyes dolog persze földéznünk a válságos időben született vers keletkezésének körülményeit, mert az ismétlés a szakadék szélére állít, és átéljük újra a *horror vacui* vonzását, az egyhelyben álló idő szédületét. Ha a Krisztus szenvedéstörténetének és halálának leírásánál abba hagynánk az Evangélium olvasását, akárha ott végződne a történet: az Atyával egylényegű, azaz maga is Isten, a Fiú halálánál, akkor – gondoltam versem írása közben – a pap és résztvevők közötti párbeszéd a következőképpen hangozna el: „Nem változtál semmit. – Ti sem változtatok. / Mégis: utcai ruhában lép be a pap / az őgyelgők közé, leszedik az oltárt, / megfosztják barokk cirádáitól, / a rézserleget és nikkeltálcát papírdobozba / rakják. – Búcsúzni jöttünk, testvérek. / Szövetségünk kétezer évig tartott, / de a mindenki által ismert okok miatt / templomunkat bezárjuk. Éreztük mind / a földcsuszamlást, hallottuk a mélyből / fölmorajló hangot, értettük, mit mond, / de rosszkedvünkre fogtuk lépteink / bizonytalanságát, mulasztásaink kiújuló / fekélyét. Mostanra azonban lehullott / szemünkről a hályog. Fájdalom és neheztelés / nélkül összejöttünk hát utoljára, / hogy búcsút vegyünk lehetőségeink / tárházától: a hittől. – Búcsút veszünk / tőle! – Másodszorra a reménytől! / Búcsút veszünk tőle! – Megnyugvásomra / szolgál, hogy beletörődtetek / a megváltoztathatatlanba, mégis / figyelmeztetnem kell most titeket, hogy / fogadalomtételek legnehezebb része / következik, azaz. hogy szeretetet nélkül / kell élnetek ezentúl. – Búcsút veszünk tőle! / Lépjetek be az ajtón. Menjetek haza. / Zárjátok magatokra az ajtót!”

Nagycsütörtökön az iránytűjét vesztett zarándok zavara üli meg az isteni jelenléttől megfosztott teret. A templomi szentségtartó üres szekrénykévé válik, nincs kinek térdet hajtánunk, nincs kitől búcsúznunk. Ülünk a padban, hallgatjuk a jövők-menők cipőtalpának súrlódó zaját, a női cipősarkak üres kopogását a kövön. A várakozás a színház nézőterét betöltő közönség fojtott zaját idézi. Várjuk, hogy történjen valami, csaknem unatkozunk. A szentségtartó vörösréz ajtaja szemsértően csillog. Valaki orrot fúj. Így lesz ezentúl, próbáld elképzelni a kereszt alatt állók döbbenetét, suttogom magamban. A villamosról leszállók átvágnak a jelenlét szentségétől megfosztott templomi ürességben, valaki leül a padba, beköti kioldózódott cipőfűzőjét. A padlóburkolat rései között kinő a gyom. Kuttyák loholnak föl-alá, gyerekek kiabálnak.

Tegnap betörték a házukba. Behatoltak az alagsori házmesterek lakásba, a pinceablak méretű, kifeszített ablakon, ahol a két kemoterápiás kezelés között a húsvéti ünnepekre hazaengedett, gyermektelen, férje által csúful cserbenhagyott asszony éppen a tévé előtt bóbiskolt. Nem nyúltak az alvóhoz, nem vágják fejbe, de kivették táskájából a kórházi borraivalóra félretett húszezer forintot. Ez a mindennapiságában, más-más szereplőkkel behelyettesíthető, nem is különösebben megrázó történet ezúttal az oltárfosztás részének bizonyul. A pap leveti miseruháját, visszajön az oltárhoz, tesz-vesz, felhajtja a terítő széleit, felborogatja a gyertyatartókat, az antifóna ismétlődő panaszát sorolja („megfosztottak a ruháimtól, és köntö-

sömre sorsot vetettek”). Sokszor gondolkodtam azon, hogyan lehetséges, hogy a pesszimistának vagy egyenesen cinikusnak tartott Kafka, Thomas Bernhardt, Petri sorai gyógyítanak? Homlokunkra teszik ujjukat, és sebünk vérezése eláll? Helyzetfelismerésük, következtetésük kimondása – a homeopátiás szer hatásmechanizmusához hasonlóan – segít abban, hogy mi magunk is talpra álljunk?

Az *ajtókopogtatásról a Macbethben* című esszéjét Thomas de Quincey a következőképpen kezdi: „Van egy mozzanat a Macbethben, amely gyerekkorom óta mindig zavarba ejt, nevezetesen: amikor Duncan meggyilkolása után kopogtatás hallik az ajtón. Olyan hatással van ez érzéseimre, amit egyáltalán nem tudok megmagyarázni; a hatás abban áll, hogy a gyilkosságot visszamenőlegesen valami különös borzalmassággal és mélységes jelentőséggel ruházza fel; mindazonáltal bármily makacsul is igyekeztem értelmekkel okát adni ennek a jelenségnek, sok-sok évig nem tudtam felfogni, miben gyökeredzik ez a hatás.”¹ Kopognak, azaz az élet a szokásos módon megy tovább – alkalmazom az esszé gnosztikus sugallatát az evangéliumi történetre –, hiszen ha megölhették, akkor az ártatlan gyengébb a gonosznál.²

Esszéjében az értelemnek ellentmondó érzelem igazát állítja de Quincey. „Ösztönösnek mondható reakciónk akkor, mellyel az életen csüggünk, mintegy eltöröl minden különbséget, s a legnagyobb embert is az eltaposott, nyomorult féreg szintjére fokozza le, az emberi természetet a lelegezetebb és legmegalázóbb helyzetben mutatja meg. Mit kell tenni tehát?” – kérdezi de Quincey? „Az érdeklődést a gyilkosra kell terelni” – feleli. „A gyilkosban valamilyen nagy szenvedély uralkodik, mely bensejében poklot teremt; s ebbe a pokolba pillanthatunk mi be.” Ki hát a gyilkos? Isten, aki feláldozza egyszülött fiát a keresztfán, vagy az ember, aki végrehajtja a gyilkosságot? Melyikük akarta, hogy a hit, remény és szeretet világból való kivonása által az ember a benne rejlő pokollal nézzen szembe? És ha az ember szeme elé tárul a pokol, elképzelhető-e, hogy alávettett helyzetét mégis Istenben gondolja végig?

Együttműködés az isteni tervvel

Az ember lépésről lépésre történő ki- és megfosztása, a tervszerűen végbevitt aktus, a test lemeztelenítése, a hús csontjaira apasztása a

1 In *Hagyomány és egyéniség. Angol esszék*. Európa, Budapest, 1967, Julow Viktor fordítása.

2 „A jó isten nem volt egészen fölszerelve a teremtéshez: mindent birtokol, kivéve a mindenhatóságot. Fogyatékosága teszi naggyá (vérszegénység és jóság egyremegy), az eredménytelenség prototípusa: senkin nem tud segíteni...Mivel a rossz uralkodik mindenromlandón, vagyis mindenben, ami eleven, nevétséges arra törekednünk, hogy úgy mutassuk be, mintha a rosszban kevesebb élet volna, mint a jóban, vagy egyáltalán nincs benne élet. Akik a semmivel társítják, úgy képzelik el, hogy ezáltal megmenthetik a szegény jó istent. Csak akkor menthetjük meg, ha van merszünk elkülöníteni ügyét a demiurgosztól. (Lásd: E. M. Cioran: A rossz demiurgosz. *Műhely*, 1994/6. Fázsy Anikó fordítása)

Jób-történet, egy koncentrációstábor, a halálos betegség vagy az öregedés élettani működési elve is egyben. Képzeljük el – a nemcsak a kiválasztottakat megedző – a válogatás nélkül mindenre váró átalakulást. Képzeljünk el az öregedés címszó alatt a lexikonban található szócikkből vett, de az általánosságban minden leépülésre vonatkozatható leírásból és a Keresztes Szent János *A Kármel hegyére vezető út* című prózájában³ kifejtett, fokenkénti, egyszerre fel- és lefelé irányuló haladás szelleméből komponált spekulatív verset a leépülésről, mely – a misztikus irodalom, s ezen belül Keresztes Szent János prózája szerint – a felépülés leírása is egyben. Lemondás arról, ami szépséget és egészséget birtokolt valaha az ember, növekvő vágy önmagunk átadására, a kiüresedésre, arra, hogy a terepet, testünket előkészítsük és átengedjük a pusztítás isteni tervének, amellyel, fiatalokor elmúltán, minden élő együttműködni kényszerül. „Magsápad az arcszín, kezdetét veszi a végső / lesóványodás, a csontok méasztartalma csökken, / a csigolyák közötti porckorongok sorvadni / kezdenek. A fogak kihullnak, visszafejlődik / az állkapocs. A mellkas zsugorodik. A borda- / porcok elmeszesednek, a mozgás kötötté válik, / a járás csoszogóvá. A zsírpárnák eltűnnek, / a bőr ráncos, lötyögős lesz, korpázik finoman. / A szem körül sugaras barázdák, majd függőleges / árkok jelennek meg. A pillantás megtörik. / Az agyvelő súlya csökken. A belső szervek / barna festékkel és mésszel telítődnek. / Reszketés vesz erőt a fejen és kezeken. / A melegtermelés csökken, fázékonyság lép föl. / Előbb az idegek halnak el, aztán a szív. / / A szüntelen feléd forduló arc lélegzet- / vételét eközben hol hallani, hol nem.” – A verset, versemet – a két utolsó sort kivéve – az Új Idők lexikona szócikkének alig módosított vendégszövege teszi ki. *Felfelé vezető létra* címmel jelent meg a *Pannonhalmi Szemlében*, de nem vettem föl semelyik kötetembe, mert nem találtam meg a vers írásának idején, a depressziós télben, az elegendő fény kontrasztját.

Idézzünk fel néhány – a krisztusi példát megelőlegező vagy követő – önkényesen kiválasztott tanúságtételt, a szenvedő ember Isten melletti kiállását, a Makkabeusok és Jób, Kolbe atya, Viktor Frankl, Edit Stein, Simone Weil történetét. A misztikusok, a vértanúk, a lélekbúvárok, a hitüket veszített (lásd: Kalkuttai Teréz), de elkötelezettségükben mégis végig kitartók együttműködését az elpusztításukra készült tervvel. A haszid „vajha hinnék” egy egész életen át tartó állhatatosságát. Azok példáját, akik a kikerülhetetlen élettani folyamatban a tökéletességre vezető út lehetőségét látják, önmaguknak az Isten befogadására alkalmassá tételét: a kiüresítésében a birtoklásuktól már elidegenedett test áldozati előkészítését. Kalkuttai Teréz a felsoroltakénál is nagyobb megpróbáltatását: a hit elvesztésének sötétjében és szárazságában való szenvedés évtizedei alatt. „Ha szentté avatnak, én az alvilág szentje leszek, mindig távol a Paradicsomtól” – írta egy levelében. Hiába próbálta elfogadni azt

3 *A lélek sötét éjszakája. Magyarázatok a Kármel hegyére vezető út című vershez.* Európa, Budapest, 1999, Takács Zsuzsa fordítása.

a magyarázatot, hogy a misztikusok sötét éjszakája borult rá, ötven éven át, halála pillanatáig élt a hit reménye nélkül, végezte az irgalmasság – számára lélekölő – cselekedeteit. Posztulátora, a szentté avatási eljárást előkészítő Brian Kolodiejchuk életének dokumentumaira hivatkozva kitartott állítása mellett, hogy a szenvedés nyers megtapasztalása miatt „Kalkuttai Teréz nem érezte Isten jelenlétét sem a szívében, sem az Oltáriszentségben, sem életében”. Mivel azonban sem Istent, sem szolgálatát nem tagadta meg, más méltatóival együtt, szentté avatását javasolta.

Pilinszky '77-es, az *Új Ember*ben megjelent cikkében a következőket írja: „Minden előlegezett teljességnél értékesebb elhagyatottságunk, emberi nyomorunk hiteles számbavétele. Ez az a csönd, mely egyedül képes ajkára venni az áhított és már-már kimondhatatlan szót: alleluja. Persze boldogok, akik már életükben rátaláltak erre a szóra. De már nem boldogtalanok azok se, akik minden hazugság és kendőzés nélkül még a beteljesülést és alleluját megelőző szavaknál tartanak... Mivel az, akinek volt ereje kimondani, hogy »Uram, Uram, miért hagytál el engem?«, tévedhetetlenül és visszavonhatatlanul nincs egyedül.”⁴

Jób, Krisztus előképe

Jób bibliai történetét olvasva az ember teljes megalázásának feszenegő tanúivá válunk. Egyetlen szalmaszálnyi remény tartja meg Jóbot, a „van nekem védelmezőm az Úrnál” vigasza/rögeszméje, azaz a minden tapasztalat ellenére való, Isten igazságosságba vetett hit, ami miatt, Pilinszkyvel szólva, az ember „tévedhetetlenül nincs egyedül”. A *Miatyánk*ban szereplő könyörgés, a „ne vígy minket a kísértésbe”, annak a beismerése, hogy Jób helyében földadnánk a hitünket, és ezért csak remélni tudjuk, hogy Isten nem állít minket az erőnket meghaladó csapások próbája elé. Jung nyers megfogalmazásával élve, hogy sorsunk nem válik az Isten és a Sátán fogadásának tétjévé.

Kavafisz Apolló hitszegéséről írott versében a görög mitológiából ismert, a zsidó-keresztény Jób-történethez hasonlítható eseményt beszél el.⁵ A görög mitológia szerint Apolló megjelenik Thethis istennő és halandó Péleus lakodalmán és megjósolja, hogy a nászuktól születő gyermek hosszú kort fog megélni. Thethis a sarkánál fogva megmártja fiát a sértetlenséget biztosító Styxben. A fiú, Akhilleus – a származását tekintve félig isten, félig ember – azonban nemcsak hogy, szemben az isteni ígérettel, fiatalon elesik, hanem maga Apolló, az isten öli meg, amikor Paris mérgezett nyilát a sarkára irányítja. („...a bölcs Apolló mit csinált, / ... hol bolyonghatott / ... hol lehetett ... / ... / És a vének azt felelték, hogy Apolló / ... ő maga szállt alá, / és a trójaiakkal együtt ölte meg Achillest.”)

4 A magányról. *Új Ember*, 1977. január 30. In uó: *Publicisztikai írások* (Szerk. Hafner Zoltán). Osiris, Budapest, 1999, 761–762.

5 *Kavafisz versei*. Európa, Budapest, 1975, Vas István fordítása.

A Jób-történet középpontjában azonban nem egy szeszélyes antik isten, hanem az igazságosságára büszke Jahve áll. Az Ábrahám áldozatával kapcsolatos következményekről, melyek sok vonatkozásban a Jób-történet elvarratlan szálaire emlékeztetnek, szintúgy bizonytalanságban maradunk. Jób és Ábrahám hitéről fényes bizonyosságot szerzünk, de nem hallunk az Izsákot érő trauma későbbi megnyilvánulásairól, ahogyan Jób és az őt elhagyottságában magától eltaszító felesége kapcsolatának átalakulása is homályban marad az olvasó előtt. Míg a görög-római mitológia istenei a földi emberekhez hasonlóan civódnak, sértődékenyek és bosszúállók, és nem tartanak igényt arra, hogy igazságosnak tartsák őket, az Ószövetség Istene igazságosnak mondja magát és megköveteli, hogy népe is így vélekedjen. Jung Jóbról írott könyvében keményen fogalmaz: „Az alulmaradó, legázolt ember győzelme világos, Jób magasabban állt, mint Isten.”⁶ Úgy látja, hogy Jahve azon szándéka, hogy emberré legyen, a Jóbbal történt összecsapás tanulságából fakad, és Krisztus életében és szenvedéseiben teljesül be. „Jahve kénytelen emberré lenni – írja –, mert az emberrel szemben követett el igazságtalanságot.” Tudja, hogy minden igazságtalanságért bűnhődnie kell, mivel fölötte is az erkölcsi törvény az úr. És mivel ebben „teremtménye megelőzte, neki magának is meg kell újulnia”.

Jung Kierkegaard-éval ellentétes véleményt fogalmaz meg, amikor úgy képzei, hogy az igazságtalanságát belátó, megváltozott Isten Krisztust az emberi nem kiengesztelésére küldte a földre, és ezért szenvedett kínhalált. A dán filozófus az *Isten változatlanágáról* szóló írásának utolsó bekezdésében így ír: „Te olyan forrás vagy, mely maga keresi meg a szomjazót, az eltévedtet, amit sohasem hallottunk egy forrásról. Olyan változatlan vagy te mindig és mindenütt található. Bármikor jöjjön is az ember tehozzád, bármely korban, bármely időben, bármelyik napon: amennyiben őszintén jön, s szeretetedet egyformán melegen találja, te változatlan! Amen.”⁷ Kierkegaard óhajlás-számba menő, a misztikus irodalomból ismert hasonlata ima formában fogalmazódik meg, s mint ilyen, nem cáfolható. Jung azonban úgy látja, hogy Jób próbára tétele után Jahve a maga tiszta oldalával azonosulva lett jó Istenné és szerető Atyává. Hozzáteszi még, hogy haragja tovább él, és büntetni képes, de mindezt már igazságosan teszi. Egyszerre kemény és engedékeny elképzelésével sok szempontból nehéz egyetérténünk. Könyve, a *Válasz Jób könyvére* a zsidó-keresztény szellemiségtől eltérő idő-értelmezésben fogalmaz, hiszen az idő maga is Isten teremtése, továbbá az emberi szenvedésre olyan összefüggésben keres és ad választ, amely éppen a „nincs válasz”, a várakozás tere fogalmával írható le.⁸

6 C. G. Jung: *Válasz Jób könyvére*. Akadémiai, Budapest, 1992, Tandori Dezső fordítása.

7 S. Kierkegaard: *Önvizsgálat. Isten változatlanága*. Új Mandátum. Budapest. Dátum nélkül. Dr. Szeberényi Lajos fordítása.

8 Lásd Richard Rohr: *Jób és a szenvedés misztériuma*. (Ford. Tóth Malik István.) Ursus libris, Budapest, 2007.

Hitének megőrzésére az ember kétségbeesetten és elszántan keres fogódzót. A „*hogyan engedhette Isten?*” ismerős kérdésére azonban, amely a történelmi kezdetektől ismerős és napjainkig tartó népiertások, az ártatlanokat sújtó szenvedés láttán fogalmazódik meg a szemlélődőben, Isten változatlansága vagy változása nem elegendő válasz. Az ortodox istenhitben élő krétai zsidók, Auschwitzból hazatérve, bíróság elé állították és elítélték Istent. Elie Wiesel a hitének elvesztését firtató kérdésekre azt felelte, hogy Auschwitz lángjai elpusztították azt. Vajon jobban tenné-e a hívő, ha kérdezősködés helyett – Jóbhoz hasonlóan – elhallgatna, *szájára tapasztaná a kezét?* Kierkegaard szerint Jób *a hit*, a végső *stádium* lovagja, számára a kísértés az „Istennel szemben sohasem lehet igazunk” állítás érvényességében való kételkedés volt. Kolakowski viszont *Győtrelem* című írásában arra a kemény következtetésre jut, hogy: „Jóbot nem büntette Isten, hanem játszott vele.” Majd pedig hozzáteszi: „Boldog vagyok, hogy nem lettem pap, és nem feladatomban elmagaráznom a történetet.”⁹

Az istenszobor belső repedései

Az egyszerre könyörületes és bosszúálló Istent feltételező középkori elképzelés valószínűleg korábban sem állta meg helyét. A mai ember szemében pedig egyenesen elképzelhetetlennek látszik, hogy az Isten hasonlatosságára teremtett ember ember-iránti szánalma magában álló, fajtabéli kivétel volna, s ne tükre is egyúttal Isten teremtményei iránti részvétének. Ha pedig Isten végtelenül jó, másutt kell keresnünk az ártatlanokra sújtó csapások okát. Heine *Szimbólumból, szent példából* című verse a teológia mai útkeresésénél jóval korábban megpendíti annak lehetőségét, hogy Isten mégsem mindenható.¹⁰ Rilke *Isten a középkorban* című szonettjének sorai pedig éppen az istenkeresés útjában álló régi szobor repedéseiről adtak hírt. „És zszugorgatták őt legbelül, / s azt akarták, hogy legyen s ítéljen, / hogy a mennyországba vissza sose térjen, rákötötték nehezekül // a világ minden dómja minden / súlyát s terhét. / Megszabták neki, / hogy hatalmas számjain keringjen / s óráként jelezze, hogy napi // dolgából ki mennyit végezett el. / Egyszer nekilendült azután, / s a rémült város lakói túrték, // iszonyodva hangja hallatán, / hadd járjon kilógó szerkezettel / és számlapját futva elkerülték.”¹¹ Nem volt azonban szükség Rilke órájának feltalálására ahhoz, hogy már Jób fülében is ott zakatoljon a hibás szerkezet. Az emberi tetteket mechanikusan mérő isten a felnőtt keresztény felfogás számára – akárcsak Bergman rémületes pók istene a *Tükör által homályosan*

9 In Leszek Kolakowski: *Újabb kis előadások nagy kérdésekről*. Európa, Budapest, 2000, Pályi András fordítása.

10 „Mért hordozza szenvedésnek / Keresztjét az igaz ember, / Mikor lovon pöffeszkezik / Győzelmesen a gazember? // Hol a hiba? Netán kétes / Isten mindenható volta?” A vers eredeti címe: *Zum Lazarus*. Horváth Henrik fordítása.

11 Kálnoky László fordítása.

című filmben¹² – bálvány. Jób elhallgatását valóban lehet az istenfélelemmel, a krokodillal, a behemóttal való ijesztgetés rémületével magyarázni, de ez az érvelés Isten szeretetéről aligha győz meg bárkit. Az ember szenvedését elhárítani nem tudó, de a szenvedésben vele osztozó Istenért viszont le kell mondanunk a saját rész hozzáadása nélküli, a minden bajért őt kárhóztatható gyermeketeg elképzelésről.

Zundel *Az Isten, a nagy félreértés* című írása illusztráció lehetne a Jób-történethez, a szintén illusztrációképpen idézett fenti Rilke-szöveghez. „Nincs szívszaggatóbb, mint szüntelenül azt tapasztalni, hogy Isten arcát eltorzítják, képtelen módon azt állítják, hogy ő egy világon kívül álló hatalmasság, aki nincs jelen az életünkben; eltelve önmagával, dicsőségével és boldogságával, csak játszadozik a mi világunkkal, amely számára semmit sem jelent, nincs rá szüksége, magára hagyja mindannyiunk haláltusájának közepette. Nincs szívszaggatóbb, mint az ilyen istenkép... Hány őszinte, az Ember szeretetétől vezérelt kortársunkat távolítja el ez az elgondolás mindenfajta Istenkereséstől!” Zundel szövege felidézi Izajás huszonöt évszázaddal ezelőtti bűnbánati zsoltárszövegének szinte anyai gyöngédű Isten-ábrázolását.¹³

Jób utolsó felelete alapján felvetődik a kérdés, sejthetett-e valamit Jób az Isten és a Gonosz közötti fogadásból? Hatással volt-e vajon a történet szövése, magára a szövegre a korabeli gnosztikus gondolkodás, hogy talán mégis a Gonosz és nem a Jóisten nyilvánul meg vele szemben? Az *egyszer beszéltem, de többé nem teszem* elharpott, elhallgatott mondata ilyesvalamit sejtet, ugyanis Jóbnak, akár csak nekünk, nincs mersze gyanúja kimondásához. Gondolhatta, gondolta-e Jób, hogy Jahve próbára teszi, és együttműködésére számít? A bibliai *Könyvből* nem derül ki, de két és félezer év után is kiviláglik a szövegből az a tanulság, hogy teremtményének együttműködése nélkül Isten tehetetlen. Hogy nemcsak az embernek van szüksége a Legfőbb Jóra, hanem Isten is számít az ember mellette történő, személyes kiállítására. Jean Pierre Batut *Mindenható Atyaisten* című tanulmánya két, témánkba vágó állítást is tartalmaz. Egyrészt: „Az Atya nem akar mindenható lenni nélkülünk”, másrészt: „A mindenhatóság csak akkor lesz tényleges, ha mi teljesen alávetettek leszünk.”¹⁴

Jób könyvében az „utolsó felelet”-tel záruló szakasz egyébként a legrejtelmesebb. Jób „bölcse” fogadja Jahve szavait, s ezzel úgy ereszkedik a lábai elé, mintha ténylegesen a legyőzött ellenfél lenne”, ahogyan Jung írja. „Jób válaszolt az Úrnak s így szólt: »Most már tudom, hogy akármit megtehetsz, / nincs gondolat, ami neked lehetetlen. / Én borítottam tervedet homályba, / olyan szavakkal, amelyekből hiányzik a tudás. (Hallgass meg hát, kérlek! Beszélni szeret-

12 In I. Bergman: *Színről színre*. Európa, Budapest, 1977, Kuczka Péter fordítása.

13 „Szeretetében és irgalmasságában / maga váltotta meg őket. / Karjába vette és hordozta őket / az elmúlt idő minden napján.” (63,9).

14 J. P. Batut: *Mindenható Atyaisten*. Egy nehéz kifejezés megvilágítása. *Communio*, 1999/1. 3–20. Török József fordítása.

nék! Kérdezni akarlak, világosíts fel!) / Azelőtt csak hírből hallottam felőled, / most azonban saját szememmel láttalak. / Ezért visszavonok mindent és megbánok, porban és hamuban.«” Mi vezeti Jóbot a teljes behódolásra? – kérdezi Jung. „Korábban együgyű volt. Netán még jó Istenről – Jóistenről – is álmodott, vagy szelíd akaratú uralkodóról és igazságos bíróról... Ámde riadtan be kellett látnia, hogy Jahve nemcsak nem ember, de bizonyos értelemben kevesebb az embernél, Jahve fenomén.” Jung úgy vélekedik, hogy Jahve „beszédeinek az a reflektálatlan, mégis épp eléggé átlátszó célja, hogy a demiurgosz otromba túlerejét az ember elé tárja”, ám a továbbiakban megváltozik a helyzet. Krisztus megszületésével és keresztáldoztával Jahve mintegy kiengeszteli a szenvedő embert. Jung válasza azonban a nem hívő vagy nem Krisztus-hívő többség számára nyilván elfogadhatatlan, ahogyan az ártatlanul szenvedő számára sem összeegyeztethető az egyszerre igazságos és mindenható Isten döntéséből ráért, elviselhetetlen megpróbáltatás.

A mindennapi szenvedéstörténetekre beláthatóbb választ ad Ricouer, aki a krisztusi áldozat meghozatala utáni időre is kiterjeszti a demiurgosz erejét. Írásában úgy fogalmaz: „a kereszténység reménykedik abban, hogy Isten le fogja győzni a Gonoszt, és ezzel megsemmisíti a szenvedés ősoját”. A Jungnál jóval elfogadhatóbb értelmezése szerint Isten és a Gonosz párharca ma is tart, s eldőlte az örök jövőbe tevődik át. Ricouer – *Jób utolsó felelete* alapján – a következő kérdést teszi fel: „Mit látott Jób? A behemótot vagy leviathánként a teremtés rendjét? Megtérése által, bár nem a bűnből tért meg, hanem abból, hogy nincs értelme a létnek, megsejtet valamilyen értelmet, amelyet nem lehet a logosszal leírni. Ez az értelem, amit a bűnbánat a szenvedéssel azonosít.”

Az első megszólalás¹⁵

Az *Árvácskában*, Móricz regényében nem esik közvetlenül szó Isten igazságosságáról, de ha szó esne róla, az olvasó ugyancsak nehéz helyzetbe kerülne. Balassa Péter az *Árvácska* újraolvasása alkalmával írott *Miért a zsoltár?*¹⁶ című esszéjében a mű újraértelmezésének szükségességét a szegénység, a kifosztottság értelmezése felől közelíti meg, és az „egzisztenciális meztelenség” jelenségét poétikai és nyelvi szempontból vizsgálja. Írásában a csaknem harminc évvel azelőtti *Sárarany* bevezetőjének sorait idézi: „Mi az élet? Sár. És az ember benne? Arany a sárban. Ki hát a bűnös, ha ebből az aranyból semmi sem lett? – Ki? Az Isten, aki nem csinált belőle semmit.” A regénybeli utalás, amikor Árvácska – szokása szerint – a konyhában összehúzódkodva ül, és „gondolkodik a hamuban”, nyilvánvalóvá

15 Az alcím a Jahve első beszédét követő jöbi „megszólalásra” utal: „Egyszer beszéltem, de többé nem teszem, / vagy másodszor is, de folytatása nem lesz.” (40,5)

16 Balassa Péter: *Miért a zsoltár? Az Árvácska újraolvasásához. Pannonthalmi Szemle*, 2000/4. 104–112. In uő: *Magatartások találkozója. Babits, Kosztolányi, Móricz*. Balassi, Budapest, 2007.

teszi, hogy Móricz regényével a Jób-történet egyik változatát vette kezébe a magyar olvasó. A kislányra, rövid élete során, még a teremtés jó arca is mintegy sötétből, közeljövőjére néző fenyegetésként tekint. Ilyen a dinnyeévés boldogságát követő, a tenyerébe helyezett parázssal való büntetés, a döglött legyek mazsolaként történő felhabzsolása, az ötpengős ajándék elfogadása, mely magában hordja a hamarost bekövetkező pellengérré állítást. Árvácska, akár egy negatív nevelődési regény alánya, a bizalomvesztés megtanulására, gondolatainak elhallgatására nevelődik. Képességei, készségei, hogy dallam és szövege valósággal ragad rá, vagy a háztartási munkában tanúsított ügyessége csaknem kizárólag elmarasztalás formában, negatív kontextusban értelmeződik. Az olvasó pedig – a főhősnél jóval gyorsabban – megtanulja, hogy a gyermekkel, a Jób-történetet elemző Kolakowskitól kölcsönözve a megfogalmazást: „Isten valósággal játszik.”¹⁷ Hogy helyzete olyan – Dávidházi Péter a *Holmi*-ben megjelent tanulmányának Jóbra vonatkozó passzusát alkalmazva –, akár „a teljes bizonytalanságban tartott fogoly”,¹⁸ hiszen a sors ötletszerű jutalmazásait követően minden esetben megtorlás vár rá. Ráadásul nem csak a kislány, aki szó szerint a bőrével fizet mindenért, de az is, aki sorsába pillantva szájalmat érez iránta, halálos veszélyben forog. A „Hol lakik? – Otthon. – Kije van? – Nem tudom. Akik vernek” párbeszéddel jellemezhető kiszolgáltatottság, ami a verésre, gyerekkínzásra, megrontásra, gyilkossági kísérletre bárkinek büntetlen alkalmat szolgáltat, a vele rokon-szenvezőknek súlyos fenyegetés. A három mellékszereplő, a csendőrök előtt érte szót emelő öregember és a fiatal pár, amelyik az ötpengőssel megajándékozta a kislányt, gyilkosság áldozata lesz, illetve öngyilkosságot követ el. Árvácska viszont, ez a nyomorúsága leprájával mindenkit megfertőző gyerek-áldozat, sosem lenne képes panaszát Jóbéhoz hasonló ékesszólással megfogalmazni. Ügyessége, tehetsége mind ellene dolgozik, jó hallása pedig a hibás nyelvi modell elsajátításában segíti, s ezért környezetének durva, beszédhibás nyelvét sajátítja el.

Bibliai modelljéhez, a *Jób Könyvének Első beszédéhez* hasonló emelkedettséggel szólal meg viszont Nemes Nagy Ágnes az *Istenről – hiánybetegségeink legnagyobbika* című prózában írott költeménye. A vers kérdéssorozata az említett *Könyvben* foglalt első *Jahve beszéd* mintájára épül.¹⁹ Nemes Nagy Ágnes kilenc bekezdésből álló műve

17 L. Kolakowski: *Újabb előadások nagy kérdésekről. Gyötrelém.* Európa, Budapest, 2000.

18 Dávidházi Péter: Jób. József, Illyés, Jób (I) Párhuzamos verselemzés bibliai fénytörésben. *Holmi*, 2008/5.

19 „Mikor a földet alkottam, hol voltál?” (38,4) „Atdál életedben parancsot a reggelnek?” (38,12) „Láttad-e már az alvilág kapusát?” (38,17) „Tudsz-e valamit a mennybolt törvényéről?” (38,33) „Tudod-e, mikor ellik a kőszáli kecske?” (39,1) „Megfigyelted, mikor vajúdnak az őzek, / tudod-e, hány hónapig tart a vemheségük?” (39,1) Jahve csaknem kétszáz sort kitevő kérdezősködésére Jób mindössze négy sorban válaszol: „Nézd, parányi vagyok. Mit feleljek neked? / A számrá teszem a kezem. / Egyszer beszéltem. De többé nem teszem, / vagy másodszorra is, de folytatása nem lesz.” (40,5)

megfordítja a szereplők alá- és fölérendeltségi viszonyát, versében a szenvedő ember kérdez és némítja el Istenét, mégpedig a szenvedéstapasztalatainkra reflektáló irodalomból ismert legsúlyosabb vádakkal: „Lásd be, Uram, így nem lehet. Így nem / lehet teremteni. Ilyen tojánhéj-földet helyezni / az űrbe, ilyen tojánhéj életet a Földre, / és abba – felfoghatatlan büntetésként – tu- / datot. Ez túl sok. Ez mértékvesztés, Uram. // Miért kívánod, hogy két tenyérrel átfogható, / gyerekjáték koponyánkba egy univerzumot gyömo- / szöljünk? Vagy úgy teszel velünk, mint a tölgy / makkjával, melybe egy egész tölgyfát gyömo- / szöltél? // Nem bánnék soha úgy a kutyámmal, / mint Te velem. // Léted nem tudományos, hanem erkölcsi / képtelenség. Ilyen világ teremtőjeként létedet / feltételezni blaszfémia. // Legalább ne tettél volna annyi csalogatót / a csapdába. Ne csináltál volna felhőt, / hálát, aranyfejet az őszi akácnak. Ne / ismernénk a vékony, zöldes, édes-édes ízt: / a létét. Irtózatos a Te édes lépvezzöd, / Uram! // Tudod te, milyen a vércukorszint süllyedése? / Tudod te, milyen a leukoplákia halvány / kicsi foltja növényben? Tudod te, milyen / a félelem? A testi kín? A becstelenség? / Tudod-e, hány wattos fényerővel tündöklük a gyilkos? / Úsztál folyóban? Ettél citromalmát? / Fogtál-e körzót, téglát, cédulát? Van körmöd? / Élő fára vézni véle / kriksz-krakszokat hámló / platánra, míg // megy odafönt, megy-megy a délután? Van / odaföntöd? Van neked fölötted? / Egy szót se szóltam.”

Az „Ilyen világ teremtőjeként létedet feltételezni: blaszfémia” bekezdés és szöveggörnyezete kemény hangvétele ellenére, bizonyos szempontból mégis mértéktartónak bizonyul, hiszen nem tételez fel szándékos kegyetlenséget Istenről, és nem lép túl a szenvedés testi vonatkozásainak felsorolásán. Isten közönye botránnyos a magáért szót emelő költő számára. Isten mellett viszont a teremtett világ szépsége érvel, az embert „tojánhéj” törekenységében is megtartó felhő, hála, aranyfejes akác a „csalogató a csapdában”, és nem a Jahve beszédben említett, krokodillal fenyegetőző, kiszámíthatatlan Teremtő. Nemes Nagy Ágnes Blake *Tigris* című költeményének szellemében jár el, amikor az ember gyötrését és gyönyörködtetését egyszerre szolgáló közömbös teremtésről beszél. A „gyilkos terrort” megtestesítő Tigrist és a keresztény gondolkodás alapszimbólumát jelentő Bárányt egyaránt megalkotó mesterről: „Mosolygott rád a mestered? / Aki a... Bárányt, az csinált?”²⁰ A halálos betegségében is költői metaforái közé menekülő, jóni élethelyzetét parafrazeáló Nemes Nagy prózaversének logikája vitathatatlan. A kegyelmével az embert elárasztó, majd adományait váratlanul visszavonó Isten magatartása szándéktalanul ugyan, de a Móricz-könyvvel kapcsolatosan már említett, a foglyát szüntelenül bizonytalanságban tartó kihallgató tiszt magatartását idézi. Ilyen vádat fogalmaz meg Dávidházi Péter előbb említett tanulmánya is Illyés *Egy mondat a zsarnokságról* című versének elemzésekor, amikor Jób szemmel tartására utal. „Jób az alávetett ember őstípusa, akit a

20 Szabó Lőrinc fordítása.

legfőbb hatalom állandóan szemmel tart és próbára tesz” – mondja. Jóbot nem hiába dühíti Elihu „kegyes intelme”, ő „ugyanis saját bőréen tanulta meg ugyanezt: viszontagságai között állandóan magán érezte az Úr szigorú tekintetét, hiába kérte, hogy akár »csak addig fordítsa el, míg nyálát lenyeli«. »Testi szemeid vannak-e néked, és úgy látsz-e te, mint halandó lát?«, idézi Jóbot.²¹ Dávidházi Péter a versben szereplő fogoly-hasonlat ősmintáját találja meg a bibliai könyvben. Nyilvánvaló, hogy a vallató ávós és Isten szerepének egyforma megítélése, Istenről mint a legfőbb Jóról való gondolkodás számára elfogadhatatlan. Az ártatlanokat és gyerekeket sújtó szenvedésben Isten szerepét firtató kérdésekre adott mereven elutasító válasz azonban, amely szerint Isten cselekedetei nem mérhetők emberi mértékkel, éppen a vallásos gondolkodás számára zavarba ejtő. Nemes Nagy Ágnes, akárcsak Blake vagy Illyés Gyula, emberi mértéket választ Isten megítélésére, akinek eljárása – így tekintve – igazolhatatlan. Kérdés azonban, hogy a vallásos gondolkodás számára milyen más, elfogadható magyarázat akad.

A második megszólalás

Ahogy egy versben a kipontozott sor, úgy értelmeződik az olvasók számára a *hallgatás* Jób szájára tapasztott kezének gesztusában. A hallgatást jelző mozdulatot és azt kommentáló részt azonban a bibliai szöveg furcsa félmondata követi, az „egyszer beszéltem, de többé nem teszem” ígéretét felülíró „másodszor is” jóslata. A második beszéd végén a Jób szájából elhangzó utolsó felelet az önvád súlyos szavait, az „én borítottam tervedet homályba, olyan szavakkal, melyekből hiányzik a tudás” és a „visszavonok mindent és megbánok, porban és hamuban” beismerése zárja.

A megsemmisítő táborok nem egy író túlélője második megszólalásának öngyilkosságát tekintette. Kertész Imre emlékezetes névsora Celant, Améryt, Primo Levit és Borowskit említi, akik megszólaltak egyszer töredékes versnyelvükön, vagy prózájuk megalkuvás, szépítés és önmentegetés nélküli nyersségével, majd pedig önmaguk elhallgattatásával vetettek véget életüknek. Ha „Celan versei a legszélsőségesebb iszonyatot a hallgatás által akarják elmondani” – ahogyan Adorno fogalmazza, elmondhatjuk, hogy a Holocaust-irodalom legjelentősebb költője, a bukovinai születésű német anyanyelvű Celan, és a többi öngyilkos hallgatása többé nem feltörhető. „A halál a lehetetlenség lehetősége – mondja Heidegger –, kivezetés a helyettesíthető lét színteréről.” Hogyan is állíthatnánk azonban, hogy a *Sorstalanság* sziklás hasadékába ugró, öngyilkos holland zsidóknak volt módjuk megtapasztalni az összegezés lehetőségét nyújtó, boldogító halálpillanatot? Avagy megérezték volna a vigasz erejét, amely szerint „a halál nem megnöveli, hanem szétzúzza az ember magányosságát”? Ha már a legyilkoltak sejtelmeibe próbálunk pil-

21 Dávidházi, i. m.

lantani, valószínűbb utolsó válaszuknak tetszik a felháborodott nem. Kertész Imre súlyos, sokat idézett mondata, mely szerint Isten neki Auschwitz képében mutatkozott meg – ebben a kontextusban is – vitathatatlanak látszik. Az istenhívőknek, akár az ateizmus bátor megvallóinak, akik döntéseiket egyébként a jóerkölcsre alapozzák, vállalniuk kell a mondatból levont tanulság felelősségében való osztozás terhét (hiszen a Rossz mindannyiunk előtt – Ricoeurt idézve – nem ontológiai, hanem a *mit tehetek ellene?* erkölcsi kérdéseként jelenik meg).

A nyelv és a kultúra iránti bizalom általános megrendülése, elvesztése természetesen nem a történelmi eseményekhez köthető dátum pontosságával, hirtelen mutatkozott meg. A 20. századi irodalmi példák között említhetjük a többek által *Jób könyvének midrásaként* tárgyalt Kafka-novellát, az *Ítéletet*, továbbá *Fegyencelepen* című írását, amely a koncentrációs táborok működésének előképe. Kafka „nyelvi és tematikai előkészítő tanfolyamán” számtalan író vett részt. A legismertebbek között tartjuk számon az elbeszélés nyelvi konvencióit elutasító Kertész Imre nevét. Regényének, a *Sorstalanságnak* recepciótörténete jól tükrözi a szerkesztők, illetve első olvasók kezdeti reakcióját. A könyv megjelentetését a régi Magvető Kiadó a megfogalmazás tökéletlenségeire hivatkozva először elutasította, majd az akkoriban működő másik kiadó, a Szépirodalmi adta ki, csekély kritikái, illetve olvasói visszhangot keltve. *A száműzött nyelv* című esszéjében az író a nyelv és a totalitárius állam kapcsolatáról írva a *Sorstalanság* nyelvére is vonatkozatható megjegyzést tesz: „Itt az írónak egyetlen célja lehet csupán, s ez a cél egyszerre negatív és kreatív, kivonni magát az »itt érvényes nyelvből«, és létrehozni – írja – „regényfiguráját, a Holocaust túlélőjét, aki – Cioran szavával – már nem tartozik az emberiséghez”.

A megszólalás általános nehézségeinek szemléltetésére érdemes elolvasni Czeszlaw Milosz *Szülőhazánk, Európa* című könyvében a háborút követő irodalmi reflexiókról szóló, a fentiekkel hasonló véleményt tükröző tanulmányát, amely a *szép írás* követésének tökéletes alkalmatlanságáról szól. Milosz tapasztalataik megszokott módszerrel történő megformálásának csődjéről beszél. „Semmilyen más nyelven nem olvasható annyi vers-dokumentum a Holocaustról, mint lengyelül – írja –, ezek közül néhány bekerült az antológiákba, de szigorú kritériumokat alkalmazva meg kell állapítanunk, hogy a téma meghaladja a szerzők lehetőségeit, falként emelkedik eléjük, s a verseket csak azért tartják jónak, mert szándékuk nemes.”²² Akik megszólaltak, mert volt bennük valamilyen belső kényszer, háború előtti klisékben nyilatkoztak meg. Mások szövegeiről, Borwicz nagyszámú ilyen jellegű írást tartalmazó gyűjteményére hivatkozva²³ idézi az összeállító szavait, amely szerint írásaikban a szerzők „irodalmi élményeik kliséit ismételik meg”. Az

22 Cz. Milosz: *Szülőhazánk, Európa*. Kalligram – Vigília, Pozsony – Budapest, 1993. Bojtár – Cservenits és Pálfaly Péter fordítása.

23 *Lés écrits des condamnés à mort sous l'occupation allemand.*

általánosnak mondható szabály alól csak a gyerekek megnyilatkozásai képeztek kivételt, teszi hozzá. Móricz *Árvácskája* és Kertész *Sorstalansága* esetében is – hogy ismert hazai példára hivatkozunk – átszűrődik a reflektálatlan, „romlatlan” gyermeki válasz a regény nyelvén. A két nagyformátumú író személyes tapasztalata is erre a megoldásra ösztönözte nyilván, s Móricz ráadásul főhőse elbeszéléséből állította össze anyagát. Mivel a kislány, illetve a kamasz fiú életkori sajátossága és nem istenhite révén (mint Jób) veszi természetesnek, ami történik vele, nem lázad, nem fogalmaz ítéletet, alkalmazkodni próbál, a tiltakozást terhét az írók teljes egészében olvasójukra hárítják.

Hans Jonas gyakran idézett tanulmánya, az *Istenfogalom Auschwitz után* az ember szenvedésében való isteni *részvételéről* beszél.²⁴ Istenről, aki mindenhatóságáról lemondva szétosztotta magát az emberek között. Ha elfogadjuk ezt a felfogást, többé nem tarthatjuk Istenre róhatóknak az ember által elkövetett bűnt, például az üldözöttek saját halálától való megfosztását vagy az Auschwitzba hurcoltak istenhitének szétzúzását. Akkor az ember nem írhatja már Isten számlájára az általa okozott felmérhetetlen szenvedésmennyiséget, s benne a kifinomult és árnyalt megfosztásokat. Ilyen megközelítésben magyarázható a kötélnél túl könnyű teher: az Auschwitzban felakasztott kisgyerek hosszú agóniája. Az ott és akkor „hol van Isten ilyenkor?” kérdésre adott válasz, mely szerint: „Ott függ a kötélen.”

Mák és emlékezet²⁵

A Bibliában az Úr Jób életének következő szakaszát még jobban megáldja, mint előző életét. Tíz elpusztított gyermeke helyébe hét fia és három gyönyörű lánya születik. Ezután még száznegyven évig él, látja fiait és unokáit negyedíziglen. A felfoghatatlan, megrendítő sugallatot, mely szerint a hét halott gyermek pótolható, még képtelenebb állítás követi: a főhős „öregén és az étellel betelve” hal meg. A Biblia nem beszél arról, hogyan küzdött meg Jób gyermekei elvesztésének emlékével? Felesége és barátai árulásával? Vagy azt kell-e feltételeznünk, hogy Jób – az átélt csapások hatására – elvesztette az emlékezetét?

Joseph Roth *Hiób* című regénye a bibliai Könyv *Befejezés* című, váratlan és valóságidegen zárószakaszát mesészerűvé írja át. Az eredeti keretet megtartva jutalmazza meg, teljesíti be a megözvegyült, gyerekeitől elhagyott öregember életét. Isten kegyelme Mendel elhagyott és elveszettnek hitt, de soha el nem felejtett legkisebb fiának, az akkorra már világhírű hegedűsnek váratlan felbukkanásával érkezik. Az „étellel betelve és boldogan halt meg Jób”, bibliai záróképét Roth főhőse álomba szenderülésével cseréli

²⁴ Hans Jonas: *Istenfogalom Auschwitz után*. Zsidó gondolatok. 2000, 1996/8. Mezei Balázs fordítása.

²⁵ Az alcímet Celan összegyűjtött verseinek *Mohn und Gedächtnis* címéből kölcsönöztem.

fel, s a regény szövegében helyette a „mert kimerítette őt a boldogság súlya és a csoda nagysága” áll.²⁶

Egy régiókbeli, még csak nem is előzetes példák nélkül álló Jób-történet Kurkó Gyárfásé, aki a Ceaușescu-diktatúra idején lakatosként tanult, képezte magát, vált a kisebbség bátor szószólójává. Nem törte meg a börtön, a sötétzárka, a kínzás, de elnémítva, lefokozva, bárgyú szorgalommal tért vissza (textil)gyári munkájához a hivatalból elrendelt agylebeny-műtét után. Sötét, de logikus, kísérő gondolat, hogy az idősebb generációnak el kell tűnnie a föld színéről, hogy ne legyen nemzedék, amely bőrbe és emlékezetébe égetve őrzi a megtörténtek nyomát. A maga ördögi és direkt módján: az emlékezet kioltásával így gondolta megoldani a problémát a román diktátor is. Szovjet módszert másoló megoldásának minden bizonnyal semmi köze sincs a szintúgy román filozófus, Cioran koncepciójához, aki a gnosztikusok nyomán, *A rossz demiurgosz* című írásában elfogadja a gonosz teremtő képzetét. S akinek gondolatai alapján Földényi F. László a jelen helyett a távoli múltra, illetve a messzi jövőre, azaz az emlékezésre való háritásban találja meg az örök várakozás elviselhetetlenségének okát. „Honnan ez a félelem a jelentől, a pillanattól, a *mostban* való beteljesüléstől? – kérdezi. – Az európai ember folyton csak várakozik... Azzal hitegeti magát, hogy nem alkothatna tudást a végtelenről, ha egyszer nem abban fogant volna, és hogy azért ábrándozik, ... mert élete ... annak óceánjába fog beletorkollani... Emlékeiben keres vigaszt. Emlékezik – nemcsak a múltra, a jövőre is...”²⁷ A remény azonban, gondolatmenetünk szerint, ahogyan a szeretet is – a kierkegaard-i hitfelfogás mintájára – az értelemmel belátható körön kívül található.

Epilógus

1954-ben középiskolásként egy hónapig a Statisztikai Könyvtárban dolgoztam nyári diákmunkán. Két megrendítő élményben volt részem. Az első, amelynek problematikájáról csaknem testközelből lehetek vagy voltak tapasztalataim, egy nyolc-tíz oldalas versben írott levél értelmezése és a benne foglalt kérés megfejtése lett volna. A levelet egy börtönből nemrég szabadult volt könyvtári alkalmazott írta, arra kérve az emberséges igazgatót, hogy utaljon ki számára kéziratpapírt, hogy verset írhasson. A zavaros szövegből nem sikerült kihámoznom, mit is akar valójában a kérelmező, ehelyett iskolás verselemzést készítettem. Az igazgató, ostobaságom miatt, egyetlen szemrehányást sem téve azonnal megfejtette a rejtélyt, hogy sokszorosán megkínzott és nyilván megbolondult munkatársuk papírt kér. Kiutaltatta hát az egyik oldalán statisztikai kimutatásokkal már teleírt, de másik oldalán fogalmazásra még alkalmas íveket.

26 Jospf Roth: Jób. Egy egyszerű ember regénye. Európa, Budapest, 1989. Kertész Imre fordítása.

27 Földényi F. László: A teremtés úrje. Az élő E. M. Cioran emlékének. *Műhely*, 1994/6.

A másik történet még annyira sem volt világos számomra, mint az első. A középkorú könyvtárosnő, akivel leltárt készítettünk, nyár lévén rövid ujjú blúzt viselt, és alkarjába égetve rövid számsor volt olvasható. A látottakon meglepődve meg is kérdeztem tőle, hogy micsoda ez, és hogyan került oda? Abban a hónapban nem a szüleink vigyáztak ránk, hanem apám egy gyermektelen kolléganője, L. Beszámoltam neki a furcsa esetről, és a könyvtárosnő számomra még furcsább válaszárol, miszerint magyar segédlettel koncentrációs táborba hurcolták a németek, és ki akarták irtani pusztán azért, mert zsidó. A nagy műveltségű, zene- és irodalomrajongó tanárnő, L. azt a tanácsot adta, hogy használjam ki az alkalmat, és eleresztve a fülem mellett a rémtörténeteket, próbáljak meg inkább németet tanulni a könyvtárosnőtől. Igyekeztem is L. tanácsa szerint eljárni, és egy-egy rettenetes emlék meghallgatása után német kifejezéseket kérdeztem tőle, gondosan feljegyezve mindent a szótárfüzetembe. Munka után otthon az elkövetkező napokban a szüleinket helyettesítő L. pedig a zsidók visszataszító jellemvonásairól beszélt, és rajzokat készített nekem arról (hiszen remekül rajzolt), hogyan lehet felismerni, hogy ki a zsidó s ki nem, milyen csípőforma, orr, száj a legárulkodóbb. Ocsmányul érdekelt a dolog, másrészt büntudatom támadt, bár nem tudtam megmagyarázni, miért, hiszen, gondoltam, egy tanárnő oktat az élet fontos dolgaira. Furcsa módon mégis olyan érzés vett rajtam erőt, mint amikor az osztályban, az óra közti szünetekben egy osztálytársnőm – közkívánatra – trágár dalokat énekelt, a leggyakrabban egy mexikói kuplerájról, ahol szól a muzsika, és ahova tíz, húsz fillérével betér a három víg barát. Egyszóval, szemérem elleni vétségnek éreztem, hogy szomszomságban hallgatom a szöveget. Viszolygásom nőttön-nőtt, de nem tudtam szabadulni a részletek meghallgatásának csábításától, a *lelkem vesztére körüljáró kísértet* szövegétől. Amikor viszont a szüleink hazajöttek, kitört belőlem a kétségbeesés, és könnyek között számoltam be nekik az ügyről. Szemrehányást tettem nekik amiatt, hogy a magyarok hagyták, hogy elhurcolják a zsidókat, és hogy én erről nem tudtam eddig. Apám, aki felvidéki származású volt, és családjától elszakítva Budapesten járt a jogi karra, és itt alapított új családot, megpróbált elvesztett szülőföldje demokratikus hagyományaival vigasztalni. Egy idő után mégis letett a vigasztalásomról, nyilván tisztában volt vele, hogy a válaszadás engem terhel majd, mivel a szembenézés folyamatos és egyéni lehet csak.